

KÖROĞLU'NUN ÖZBEK VARYANTLARI

"Batı varyantlarının tersine Guroğlu, Özbek Varyantlarında mitolojik bir kahraman olarak gözükür. Hayvanların, kuşların dilinden anlar. Bir Bakışı ile en korkunç canavarlar dize gelir."

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN*

Türk halk hikâyeleri içinde gerek coğrafi yaygınlık gerek varyantlarının zenginliği bakımından hiç bir hikâyeye, Köroğlu ile boy ölçüşemez. Orta Asya'dan Balkanlara, Sibiry'a'dan Orta Doğu'ya kadar geniş bir sahada, sadece Türkler arasında değil Gürcü, Ermeni, Arap ve Tacikler arasında da pek çok kolu bulunan Köroğlu, her yeni muhitte, sosyal, kültürel ve coğrafi tesirlerle bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler bazen küçük olaylar, yeni şahıslar v.b. gibi önemsiz, bazen da yeni bir hikâyenin oluşması veya temel pek çok olayın farklılaşması şeklinde kendini göstermektedir.

Bu yönüyle Köroğlu hikâyelerinin iki temel versiyon silsilesi (sycle) vardır.

1) Batı yahut Kafkas ve Anadolu Anlatmaları: Azerbaycan, Gürcü, Ermeni, Anadolu, Gagauz ve diğer Balkan varyantları, Kıırım varyantı.

2) Doğu yahut Orta Asya Anlatmaları: Özbek, Türkmen, Tacik, Karakalpak, Orta Asya Arapları, Sibirya Tobolları varyantları.

Bu yazımızda Türkiye'de çok az tanınan Doğu versiyonlarının en tipik özelliklerini ihtiva eden Özbek varyantları üzerinde duman istiyoruz.

Türkiye'de Köroğlu'nun Özbek Varyantları hakkında ilk defa P. Naili Boratav, 1890 da Kazan Üni. de basılan Katip Molla Hasan Mir Tarafından yazılmış "Hikâyet-i Köroğlu Sultan" adlı kitabın bir özeti vererek ve bazı karşılaştırmalar yaparak, bilgi vermişti. (Köroğlu Destanı, İst. 1931, ss. 16 - 18) Ancak gerek özette gerekse karşılaştırmalar sırasında, kitapta sadece iki kolun geniş olarak anlatılmış olmasından dolayı, (Kitapta sadece Guroğlu'nun İvaz Hanı Kaçırması ve İvaz'ın Esareti kolları geniş olarak anlatılmıştır.) bugün 47 kola ulaşan Özbek Varyantları hakkında kesin fikir verecek durumda değildir. Özellikle, büyük öncmi haiz olan Guroğlu'nun doğuşu ve kolların teşekkülüne sebep olan olayların eksikliği,

* Ege Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dil ve Ed. Bölümü Başkanı.

Batı anlatmalarından farkını anlamaya imkân vermektedir.

Özbekistan'da sözlü gelenekten ve çeşitli yazmalarda bulunan Guroğlu ve kolları, 1967 de Taşkent'te "Özbek Hak İcadi" adlı bir seride yayınlandı. Daha önce, V.M. Jimnunsky ve H. T. Zarifov tarafından da 1947 de bütün Özbek Halk destanları ile birlikte incelenmişti. Bu güzel araştırma "Özbeksky Narodny Geroichesky Epos" adıyla Moskova'da yayınlandı. Bizim istifade ettiğimiz metinler, verdiğimiz ilk bibliyografyadan alındı. Bu varyantlarda Köroğlu şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

İsfahan Şahı, Şahdar Han, Türkmenlere hücum eder ve onları yener. Pek çok ganimet ve esirlerle İsfahan'a döner. Esirler arasında Türkmen Beyi Cıgali Bey, kızkardeşi Bibi Hilal ve Seyisi Rövsan da bulunmaktadır. İsfahan Şahı, Cıgali Bey'le kızkardeşine, bey soyundan oldukları için, özel muamele yapar. Rövsan'ı da köle olarak bir üccara satar. Rövsan yulkıları otlatmaktadır. Bir gün İsfahan'da sıkılan Bibi Hilâl, dolaşmak üzere şchirden dışarı çıkar ve o sırada Rövsan'a rastlar. İki genç birbirlerine âşık olurlar. Bibi Hilâl, Ağabeyi Cıgali Bey'den Rövsan'ı satın almasını ister ve istediği olur.

Bir gün İsfahan Şah'ına bir at lazım olur. Atlardan Rövsan'ın çok iyi anladığını işiten şah, ondan kendisine bir at bulmasını ister. Rövsan bütün yulkıları dolaşır fakat gönlünce bir at bulamaz. Sonunda bir yağ satıcısının kırsağını beğenir ve Şaha onu tavsiye eder. Kendisiyle alay edilmediğini zanneden şah, onun gözlerine mil çektirir. O atı da alarak Cıgali Bey'in yanına gelir. Cıgali Bey, kız kardeşi Bibi Hilâl'le Rövsan'ı nikâhlar. Bir müddet sonra Cıgali Bey ve Rövsan o kırsağa binerek gizlice İsfahan'dan kaçarlar. Bibi Hilâl İsfahan'da, Cıgali Bey'in yulkıcılarından biri (Çoban Rüstem), Bibi Hilâl'i ölmüş olarak kırdan bulur ve onu gömer. Ancak, Bibi Hilâl hamiledir. Mezarda çocuğu doğar. Ölü vücudun göğüslerinden süt gelmektedir. Çocuk o süti emerek bir kaç gün yaşar.

Bu arada Çoban Rüstem, o mezarı kollamakta ve atları hergün o civarda otlatmaktadır. Atlardan birinin tayı ölmüştür. O kısırak sık sık sürüden ayrılmakta ve Bibi Hilâl'in mezarına gidip, tam mezarın üzerine yatmaktadır Çoban Rüstem, atı takip eder ve mezardan bir bebeğin aın memelerinden emdiğini görür ve çocuğun Bibi Hilâl'in olduğunu anlayarak alıp evine götürür. Mezarda bulunduğu için adını Guroğlu koyar. Bilindiği gibi Gür Farsça'da mezar demektir.

Güroğlu büyür. Bir gün sokakta zadegândan Badgir'in oğlu ile kavga eder ve onu döver. O çocuk babasına şikayet eder. Bey gelip kamçı ile Güroğlu'nu dövmeye başlar o da beyi bıçaklayıp kaçar. Çoban Rüstem, Güroğlu 'na bütün macerayı anlatır ve hemen kendi ülkelerine kaçıp babasını bulmasını söyler. Güroğlu, mezarda kendisini emziren kısrağa binerek ülkesine gider ve babası Rövsan'ı bulur. Ancak kısa bir süre sonra Rövsan ölür. Babasının ölümünden sonra, Güroğlu dayısı Ahmet Bey'in yanında yaşar. Ahmet Bey, kervanlarla uzaklara giden bir tüccardır. Birgün dayısı seferde iken, Güroğlu, dayısının yılmalarını Hora-sangül Gölü civarına otlatmaya götürür. Orada çok güzel bir ata binmiş Reyhan Arab'a rastlar. Reyhan Arap, çoktanberi Güroğlu'nun amcası Ahmet Beyin kızı Hol-Ayim'i sevmektedir. Eğer Hol-Ayim, - Reyhan Arap'a su verirse, altındaki atla ylıkda bulunan bir kısrağın çiftleşmesine izin verecektir. Güroğlu, gidip yengesine yalvarır ve razı eder. Atlar çiftleşirler, fakat Reyhan Arap, Ho-Ayim'i kaçıtır. Güroğlu ona yetişemez. Aradan bir süre geçer. Rayhan Arap'ın atıyla çiftleşen attan Kirat doğar. Kirat'ı, Güroğlu bizzat kendisi besler, büyütür ve eğitir.

Bu arada Türkmenlerin hanı Uray Han ölür. Halk Güroğlu'nu yiğitliği, dürüstlüğü, cesareti ve çalışkanlığı yüzünden han seçer.

Bundan sonra Güroğlu'nun ve kaçaklarının maceraları başlar. "Artık Güroğlu basit bir cengâver ve basit bir âşık değil, o meşhur bir nesilden olan.. Ülkenin kanunî hakimi ve akıllı bir hükümdardır." (V.M. Jirmunsky - H. T. Zarifov, Uzbesky Narodny Geroičesky Epos. s. 186)

Özbek Varyantında kadın kahramanlar önemli rol oynar. Bu varyantlarda, Güroğlu'nun üç karısı vardır. Bunlardan ilki Kûh-i Kaf perilerinin padişahı Rehmet Peri'nin kızı Ağa Yunus Peri'dir. bu peri kızı ile ilgili olarak bir kol teşkil edilmiştir.

Yunus Peri, Batı anlatmalarındaki Hızır, Hz.

Ali, Kırkların Köroğlu'na öğrettikleri gizli-sırları, Güroğlu'na öğretir. Onun bulunmadığı anlarda, Çambil'i kadınların başında bir kumandan gibi, korrucabında ata biner, kılıç kullanır.

Yunus Peri'den başka Güroğlu'nun perilerden iki karısı daha vardır. Bunlar Ağa Yunus Peri'nin arkadaşı olan Mısgal Peri ve Hindistan'dan Güroğlu'nun bir sürü zorluklarla getirdiği Gülnar Peri'dir. Bu üç peri de ona her türlü güç durumda yardım ederler. Batı Varyantlarındaki Nigâr Hanım'ın rolünü oynarlar. Bu hal bilhassa Temirhan Padişah, Holdor Han, Çambil'in muhasaraya alınması kollarında görülür.

Batı Varyantlarının tersine Güroğlu, Özbek Varyantlarında mitolojik bir kahraman olarak gözüktür. Hayvanların, kuşların dilinden anlar. Bir bakışı ile en korkunç canavarlar dize gelir.

Sihirli dünyalarda korkunç devler ve ejderhalarla mücadele eder ve güzel perilerine kavuşur. İsteddiği anda taştan su çıkarır, şekil değiştirerek hayvan ve kuş olabilir. Yanında taşıdığı sihirli taşa dokununca karşısındaki güçlütür veya ihtiyarlar. Ayrıca Mısgal perinin verdiği iki tüyden siyah renleri olanı kötülük yapmak istediğinde, beyazı da iyilik yapacağı zaman kullanabilir. Yani Özbek Varyantlarında Güroğlu sadece fizikî güçle değil sihir güçleriyle de mücehhezdir.

Özbek Varyantları ayrıca dinî ve mistik unsurlar bakımından daha zengindir. Güroğlu, kutsal varlıklardan yardım isteyebilir ve istediği yardımı her zaman görür. Genel hatlarıyla benzemekle birlikte, Özbek Varyantlarında bazı önemli farklar onu batı varyantlarından ayırmaktadır. Meşalâ;

Avaz (Ayvaz)'ın evlatlığı alınışı değişik olaylar zinciri içinde işlenmiştir. Güroğlu'nun çocuğu olmaz. Yunus Peri'nin isteği üzerine Hünkâr Şah'ın kasabı olan Avaz'ı Çambil'e getirir ve ona yiğitliğin sırlarını öğretir. Getirişindeki olaylarda da bazı teferruat farkları vardır.

Batı Varyantlarında bulunmayan bir başka kol da Hasan'ın evlatlık olarak alındığı Temir Han'la olan macerasıdır. Hasan'ı Mısgal Peri ister ve Güroğlu ile bozuşmak istemeyen Temir Han, ona hüsnü kabul gösterir ve oğlunu verir. Ancak Avaz pek çok kolda faal rol aldığı halde Hasan sadece, Delli kolunda birinci safta gözüktür. O da evlenmek istediği Delli (Telli) ile ilgilidir. Ancak batı varyantlarında gördüğümüz "Köroğlu'nun Erzurum Seferi" ile bu kolun hemen hemen hiç ilgisi kalmamıştır. (Devamı S.20'de)